

MUHAMMAD b. MUNAWWAR b. Abi Sa'd b. Abi Tahir b. Abi Sa'id-i Mayhanî, *Asrâr at-tawhîd fî maqâmât aş-Şayx Abi Sa'id*, ba-ihitimâm-i Dr. Dabîh Allah Şafâ, Tahran 1332 h.ş., 14 + 405 s. ve ayrıca İstanbul nüshasına ait 2 sahifelik faksimile.

V./XI. asırda, İran'da yetişen meşhûr mutasavvıflardan Şayx Abû Sa'id Abu'l-Xayr (357—440/967—1049)'ın¹ menâkıbım ihtiva eden bu eser, tasavvuf tarihi için olduğu kadar, siyasî ve içtimaî tarih bakımlarından da büyük bir ehemmiyet taşır. Eser ilk defa Rus müsteşriklerinden V. A. Jukovsky tarafından, 1899'da, Petersburg'da neşredildi². Aynı neşir esas ittihaz edilmek, varyantları atılmak ve arkaik dil ve yazı hususiyetleri yenileştirilmek suretiyle³, Ahmad Bahmanyâr tarafından 1313 h.ş.'de, Tahran'da yeniden basıldı. Eserin birinci ve ikinci tâb'ılarının tükenmesi üzerine, üçüncü tâb'ı için kendisine yapılan teklifi kabul eden Dr. Dabîh Allah Şafâ'nın yazımızın mevzuunu teşkil eden neşri ise, başta Muctabâ Mînovî vasıtasıyla fotokopisi elde edilen İstanbul nüshası (Üsküdar Selim Ağa Ktp., Hüda'î Ef., Tasavvuf 238) olmak üzere, Jukovsky vasıtasıyla faydalanılan Petersburg ve Kopenhag nüshalarına istinadetmektedir. Nâşirin faydalandığı nüshalardan İstanbul nüshası 700 h., Kopenhag nüshası 713 h. ve Petersburg nüshası da tahminen VIII h. asırda istinsah edilmiştir⁴. Demek oluyor ki, nâşirin elinde, eserin yazılış tarihine (570—580 H.)⁵ nazaran pek eski olmamakla beraber yine de oldukça eski sayılan birbirlerine yakın tarihlerde istinsah edilmiş üç nüsha vardır. Buna göre nâşirin yapacağı ilk iş, bu üç nüshanın sıhhat derecelerini tâyin edip, tesis edeceği metne esas ittihaz etmek üzere, bunlardan birini tercih etmektir. Şüphesiz, bu hususta mevcut nüshalar arasında istinsah tarihi bakımından büyük bir fark olsaydı, yüzde yüz emin olmamakla beraber⁶, en eskisini, yani İstanbul nüshasını tercih etmek en kısa hal çaresi olurdu. Fakat elimizdeki nüshalara göre böyle bir tercihe ancak bu nüshaların birbirleri ile mukabelesi neticesinde varılabilir. Halbuki Dr. Dabîh Allah neşrinde, istinsah tarihleri arasındaki yakınlık nazarı itibare alınmadan, istinsah tarihi bakımından diğerlerinden onbir oniki yıl farklıdır diye, İstanbul nüshasının tercih edildiği görülmüyor. Nâşiri bu şekilde hareket etmeğe ihtimal diğer nüshalarda müşahade edilen

¹ Tercüme-i hali için bk. H. Ritter, Abû Sa'id Abu'l-Khayr, *EI*², Leiden - Paris, 1954, Tome I, livraison 3, s. 150.

² *Tainy edineniya s bogom v podvigakh startsa Abu-Sa'ida, Toklovanie na chetverostishie Abu Sa'ida*, Petersburg, 1899 (Storey, *Persian literature*, I/II, s. 929).

³ *Asrâr al-tawhîd fî maqâmât al-Şayx Abi Sa'id*, nşr. Ahmad Bahmanyâr, Tahran 1313 h.ş., önsöz, s. d. h v.dd.

⁴ Aynı eser, s. yc. (Jukovsky neşrine yazılan Rusça önsözün tercümesi).

⁵ Aynı eser, s. yb nâşirin notu.

⁶ Bk. Ahmed Ateş, *Metin tenkidi hakkında (Türkiyat Mecmuası, c. VII - VIII, cüz 1, s. 258)*.

kelime, cümle ve ibare fazlalıklarının bu nüshalara veya onların istinsah edildikleri nüshalara sonradan ilâve edilmiş olmaları sevketmiştir. Filhakika nâşirin ifadesine göre, başkaları tarafından sonradan yapılan bu ilâveler, çok defa, ilk cümle ve ibarelerin tefsiri mahiyetindedir. Nâşir bu hususta kısmen haklı olmakla beraber, eserin umumî üslûbu nazarı itibare alınacak olursa, bunların ilâve olmadıkları ihtimâli de düşünülebilir. Nitekim kendisi de İstanbul nüshasının muhtasar bir nüsha olması ihtimalini ilk plâna almaktadır (bk. ayn. yr.). Eser, baştan sona kadar tedkik edilirse, daha ziyade konuşma üslûbunun hâkim olduğu görülür. Halbuki İstanbul nüshasındaki metnin üslûbunda daha çok maksadın kısa bir şekilde ifadesi cihetine gidildiği göze çarpar (mesl. bk. s. 143 son satır v.d., 186, hikâye, v.d.). Bu teşhisi, yine İstanbul'da bulunan (Millet Ktp., Reşid Ef., nr. 1164) ve nâşirin faydalandığı nüshadan bir yıl sonra yani 701 H.'de istinsah edilen diğer bir nüsha da teyid etmektedir. Filhakika bu nüsha küçük farklar müstesna, tamamıyla Jukovsky metnine uymakta ve çok defa onu tashih etmektedir. Aynı şekilde nâşirin mevcudiyetinden haberdar olmadığı 854 H.'de istinsah edilen Süleymaniye kütüphanesinde (Şehid Ali Paşa, nr. 1416) bulunan bir nüsha da yine küçük farklar müstesna, Jukovsky ve Reşid Efendi metnine uymaktadır. Eserin diğer bir nüshası da, Mısır'da Hidiv kütüphanesinde bulunmaktadır (Kahire, *Fihris al-kutub al-fârisîya*, s. 412). Bütün bunlar nâşirin faydalandığı nüshanın üslûbunun sonradan başka biri tarafından tadil ve islâh edilmesi ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Eğer nâşirin esas ittihaz ettiği nüshada üslûb nisbeten yenileştirilmemiş ve yapılan ihtisarlarda ara sıra eksiklikler göze çarpmamış olsaydı, bu metnin bizzat müellif tarafından yeniden gözden geçirilmiş ikinci bir metin olduğu hatıra gelebilir ve bu nüshada müşahede edilen diğer fark ve eksiklikler de müstensihlere atfedilebilirdi. Halbuki bu şekil ile böyle bir ihtimal pek zayıf görünüyor. Nitekim, müellifin bu hususta kendisinden önce bir eser yazmış olan amcazâdesinin kitabı hakkında verdiği malûmat da, onun ihtisar ve icazdan ictinap ettiğini teyid eder mahiyettedir. Filhakika müellif, amcazâdesi Camâladdîn Abû Rûh'un *Hâlât u suxanân-i Şayx Abû Sa'îd Abu'l-Xayr* adlı eserinin, fasih bir eser olmakla beraber muhtasar ve muciz oluşundan bir bakıma şikâyet etmekte (s. 8) ve kendi eserinin fesahat ve belagat bakımından amcazâdesinin eseri ile ölçülemeyeceğini söylemektedir (aynı yer). Kaldı ki, bizzat nâşir de tesis ettiği metnin hemen hemen birçok yerlerinde (msl. bk. s. 23, 26, 30 ilâh...) Jukovsky metnindeki ilâveleri esas metne idhal etmek zorunda kalmıştır. Bütün bunlar, tesis edilen metinde esas ittihaz edilmek üzere İstanbul nüshası yerine Jukovsky nüshasının alınması lâzım geldiğini icab ettirmektedir.

Dr. Dabîh-Allâh'ın neşrettiği metne gelince, her şeyden önce itiraf etmek lâzımdır ki, güzel bir cild içerisinde İran'da neşredilen diğer birçok eserlere nazaran oldukça güzel harflerle yapılan bu neşirde, aşağıda işaret edilen bazı hususlar hariç, umumiyetle ilmî bir usul takib edilmeğe çalışılmıştır. Filhakika nâşir, pek az imlâ hususiyetleri — ذ yerine ذ̣, ج. yerine ج̣ ve ب. yerine ب̣ yazmak gibi — müstesna, elindeki metnin arkaik imlâ hususiyetlerine sadık kalmış ve nüshalar arasındaki farkları da kısmen⁷ göstermeğe çalışmıştır. Ancak bilhassa varyantlar

⁷ Zira sahife 67'ye kadar mevcut nüsha farklarının hemen hepsi gösterildiği halde, buradan itibaren, İstanbul ve Kopenhag nüshalarındaki farkların azlığı ileri sürülerek (bk. aynı yer), sadece Petersburg nüshasındaki farkların işaret edilmesi ile iktifa edilmiştir.

gösterilirken takibedilen usul pek de matlûba muvafık değildir. Filhakika çok defa metindeki ibare ile aparatıta gösterilen fark ibarenin hududunu, daha açık bir ifadeyle aparatıta farklı ibarenin metindeki karşılığını tâyin etmek oldukça büyük bir dikkat ve cehde ihtiyaç gösterir. Zira varyantları göstermek için konulan rakamların çok defa bir kelimeye mi veya bir cümleye mi, yahut da bir kelime grubuna mı ait olduğunu anlamak oldukça zordur. Ayrıca kısaca + ve — işaretleri ile kolayca ifade edilebilen halleri anlatmak için vardır (hast) veya yoktur (nist) gibi izahata girişilmeğe de lüzum yoktu. Bu hususta Prof. H. Ritter'in neşrettiği metinlerde vazettiği usul en mâkul ve vazih bir usuldür⁸. Bu arada çok defa birden fazla kelimenin, bir kelime imiş gibi bir arada yazılması da metnin kolayca okunmasını güçleştirmektedir. Bu bakımdan eserin, 1313 H.'de İran'da Ahmad Bahmanyâr tarafından neşredilen metni daha iyidir; çünkü kelimeler arasındaki fasilalar, herhangi bir güçlüğe meydan vermemektedir.

Tesis edilen metnin mâna bakımından arzettiği hususiyetlere gelince, burada da nâşirin görmediği yukarıda işaret edilen nüshalara da istinaden yapılacak yeni bir neşre misal olmak üzere, verilen şu parçadan da anlaşılacağı gibi, bazan lüzumsuz yere metni zorladığı ve karine ile tashih cihetine gittiğine de raslanır :

- پس حوآرا که امّ انبشتر بود از پہلوی چپ دی بروجہ ابداع و سبیل
 اختراع یدید آورد و شہوت را کہ از عوارض نفس حیوانیست در
 3 نہاد ایشان مرکب گردانید تا بواسطہ آن عارض میان ایشان
 قاعدہ توالد و تناسل مستحکم و مسمر شد و چندین ہزار آدمی در
 حدود زمین و بسیعی خاک ظاہر و پیدایا و مبین و معین گشت ، ہر
 6 صنفی بصفتی مخصوص و ہر طایفہ بخاصیتی موصوف و ہر قومی را
 لغتی و زفانی مخالف آن دیگر ، اصل یکی و فروع و شعبہ در اختلاف
 نامتناہی ، تا برکمال قدرت آفریدگار دلیلی دال و برہانی باہر باشد
 9 وفي کُلِّ شئی لہ آیۃ نندل علی انہ واحد
 و بہترین و گزیدہترین فرزندان آدم صنی انبیا و رسل را صلوات
 اللہ علیہم اجمعین تندیر کرد ، چہ آن طایفہ میان معبود و عباد و میان خالق

⁸ Meselâ bk. Ahmad Gazzâlî, *Sawânih*, ba-tašhîh-i H. Ritter, (*Bibliotheca Islamica* nr. 15 İstanbul, 1942.

12 و مخلوقات وسایط آمدند ، نفوس ایشان را در کمال بحدّی و در ترفع بدرجه تقدیر فرمود کی بصورت با خلق باشند وبصفت ناحق جلّ جلاله . . . .

2 عوارض : عارض JŞR || 4 قاعده JŞS : قواعد (!) R || ومستمر شد JŞR : کشت S || هزار JŞS : هزاران R || 5 مبین JŞR ~ مبین S || کشت JŞR : شد S || 6 صنّف SJŞ : صنّف را R || بصفتی JŞ : بصنّفی SR || موصوف SJŞ : مخصوص R || 7 لغتی و SJŞ : — R || لغتی JŞ ~ زفانی S || آن دیگر JŞS : یکدیگر R || فروع JŞS : فرع R || در اختلاف JŞR : در اصل S || 8 تا RŞS : — J || دلیلی JŞR : دلیل S || برهانی JŞR : برهان S || باشد JŞR : باشند S || 9 b واحد JS : قدر SR || 10 و بهترین JŞR : — S || 10_11 صلوات الله ... احسن ŞR : — SJ || چه JŞSR : و چون D || عباد RŞS : عابد J || 12 مخلوقات RŞS : مخلوق J || در کمال JŞS : در جمال R || بحدی JŞR : مجرد S

Nâşir, hiç olmazsa büyük bir kısmının varyantlardan sonra gösterilmesi mümkün ve daha faydalı olan lûgat ve diğer tavzihatını ikinci bir cild halinde neşredeceği için (bk. önsöz, s. yâ), bu husustaki mütalâaları sonraya bırakmak yerinde olacaktır.

Yukarıdaki daha ziyade teferruata ait mülâhazalar bir tarafa bırakılacak olursa, sık sık aranan bu eseri, ilim âlemine sunan Dr. Dabîh Allâh Şafâ'ya teşekkür bir borç sayılmalıdır.

TAHSİN YAZICI

Kısaltmalar :

- J : Jukovski nüshası
R : Millet Kütüphanesi, Reşid Efendi 1164 (İst. tr. 701 H.)
S : Üsküdar Selimağa, Hüdâ'î Efendi, Tasavvuf 232 (İst. tr. 700 H.)
Ş : Süleymaniye, Şehid Ali 1416 (İstinsah tr. 854).
D : Dabîh Allah neşri. s. 3-4